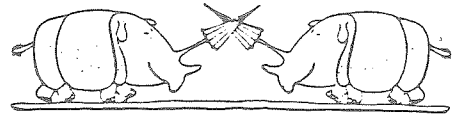

Lisää ideologisia sokkeloita

keskustelua

Yleinen tapa lienee ettei kirja-arvosteluihin puututa. Siksi en kirjoitakaan uutta arvostelua Rethinking ideology -teoksesta, jota Timo Uusitupa ja Juha Koivisto (1983) arvostelivat Tiedotustutkimus-lehdessä. Sen sijaan lienee aiheellista puuttua eräisiin Uusituvan ja Koiviston idologiaa koskeviin kannanotoihin, joita tähän kirjoitukseen sisältyi. Ehkä näin saisimme viimein tässäkin lehdessä alulle keskustelun Projekt Ideologie-Theorien (PIT) ideologiateoriasta ja sen oikeellisuudesta tai virheellisyydestä.

Otan tässä esiin neljä asiaa, joita Koivisto ja Uusitupa käsittelevät kirjoituksessaan: 1) PIT:n ideologiateoria, jota K & U tulkitsevat, 2) melko eksplisiittinen väite, jonka mukaan Leninin ideologiakäsitys on ekonomistinen ja/tai luokkareduktionistinen, 3) PIT:n ja Gramscin ideologiakäsityksen erot, 4) nationalismi. Keskustelupuheenvuorossa ei tietenkään ole mahdollista käsitellä kaikkia asioita tyhjentävästi, mutta ehkäpä saamme ainakin keskustelun avauksen aikaan.

Lähdetäänpä liikkeelle K & U:n tulkinnasta PIT:n ideologiateoriasta. K & U:n mukaan PIT korostaa, "...että ideologista ei tule ensisijaisesti käsittää tietoisuusilmionä, vaan materiaalisena olemassaolomuotona apparaattien, käytäntöjen, rituaalien jne. hahmossa." Tämän jälkeen PIT ajattelee ettei ideologiatutkimuksen kohdekaan ole tietoisuus, vaan ideologisten riittien ja käytäntöjen synty ja vaikutustapa sekä niiden muuntuminen yksilöiden konkreettisiksi toiminnoiksi ja ajatuksiksi. Siksi ideologisessa on kyse ensisijaisesti tietystä ylhäältäpäin tapahtuvasta yhteiskunnallistumismuodosta. Samaan hengenveetoon K & U toteavat vielä PIT:n ideologiateorian olevan peräisin Marxilta ja Engelsiltä. (Ema.,73.)

Mitä tämä on olevinaan? Ideologiatko vain riittejä ja rituaaleja, joilla ei ole yhteyttä tietoisuuteen? Ovatko kaikki ideologiat vain "ylhäältäpäin tapahtuvaa yhteiskunnallistumista"? Mihin

perustuu erottelu ideologia-ideologinen.

Problematisoimatta asiaa tässä sen enempää esitän aluksi kysymyksen eikö ideologia-ideologinen -erottelussa olekin vain kyse vanhasta muodon ja sisällön ongelmasta? Mielestäni varsinkin estetiikan alueella on osoitettu selvästi ettei näitä kahta asiaa voi tarkastella irrallaan toisistaan; ne ovat saman ilmiön eri puolia. Ideologian osalta tämä merkitsee vaaraa tarkastella ideologista vain muotona, jolloin sisältö jää toissijaiseksi. Vähintään yhtä problemaattista on tarkastella ideologiaa erillään tietoisuudesta. Tämä kysymys on mielestäni niin tärkeä, että katsotaanpa sitä lähemmin.

Voimme lähteä liikkeelle Marxista (1973, 455), joka sanoi, että "...mullistuksia tarkastellessa täytyy aina erottaa aineellinen, luonnontieteellisen tarkasti todettavissa oleva, taloudellisissa tuotannonkehdoissa tapahtuva mullistus juridisista, poliittisista, uskonnollisista, taiteellisista ja filosofisista, lyhyesti sanoen ideologisista muodoista, joissa ihmiset tajuavat tämän ristiriidan ja taistelevat sen ratkaisemiseksi."

Juuri tämänkaltaisesta ajattelusta kehittävät oman ideologiateoriansa myös Lenin ja Gramsci. Gramscin osalta tämä käy ilmi vastaanpanemattoman selvästi, sillä Vankilavihkoissa on useita suoranaisia viittauksia juuri em. Marxin toteamukseen, jonka mukaan ideologioiden alueella ihmiset tulevat tietoisiksi yhteiskunnallisesta olemisestaan (Gramsci 1982, esim. s. 33 tai 73).

En voi ymmärtää miksi PIT ja K & U haluavat erottaa toisistaan tietoisuuden ja ideologian. Käsittäakseni marxilaiset tutkijat ovat varsin laajalti sitä mieltä, että näillä kahdella käsitteellä on läheinen yhteys. Esimerkiksi Leontjev (1977, 13; korostus JM) kirjoittaa, että "...yhteiskunnan kerrostuminen luokkiin saattaa ihmiset erilaisiin, toisilleen vastakkaisiin suhteisiin tuotantovälineisiin ja yhteiskunnalliseen tuotteeseen. Vastaavasti tämän erilaisuuden vaikutus näkyy heidän

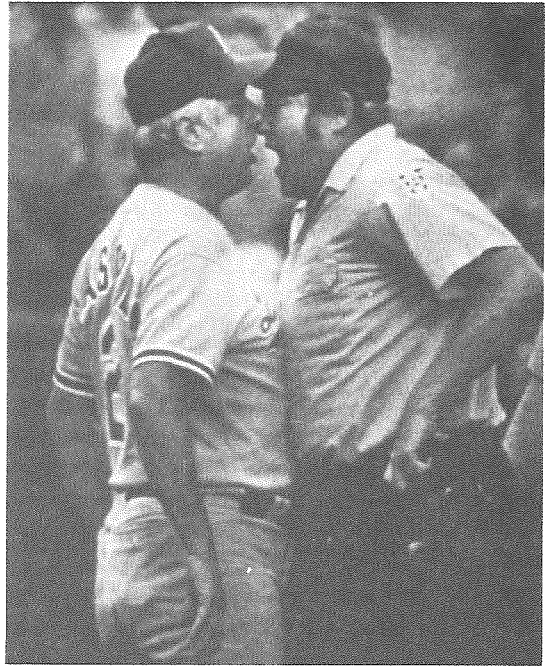
tietoisuudessaan. Samalla kehittyi ideologisia käsityksiä, jotka liittyivät konkreettisten yksilöiden reaalisten elämänsuhteiden tiedostamisen prosessiin."

Gramscin osalta tietoisuuden ja ideologian suhde tulee vieläkin selvemmin esiin **Vankilaviikkojen** kohdassa, jossa hän tarkastelee yhteiskunnallisia voima-suhteita. Lähtökohtana on tässäkin tuo edellä mainitsemani Marxin kirjoitus. Gramsci pitää tietoisuuden korkeimpana vaiheena sitä, jossa ihmiset ylittävät omat korporatiiviset rajansa ja ymmärtävät että niistä voi tulla muidenkin alistettujen ryhmien etuja. "Tämä on avoimmin poliittinen vaihe ja siinä tapahtuu selvä siirtyminen perustasta monimutkaisten päällysrakenteiden piiriin. Tässä vaiheessa aikaisemmin alkunsa saaneista ideologioista tulee 'puolueita', ja ne joutuvat vastakkain ja taisteluun keskenään kunnes yksi ainoa niistä tai ainakin yksi ainoa niistä muodostunut yhdistelmä pyrkii koko ajan saamaan yliotteen ja levittäytymään koko yhteiskuntaan. ...ja luo tällä tavalla yhden yhteiskuntaluokan hegemonian suhteessa alistettuihin ryhmiin." (Gramsci emt., 65; korostus JM)

Mielestäni Leontjev (emt., 130) ajaa takaa tätä samaa asiaa todetessaan ettei ihmisen tietoisuus ole missään tyhjiössä, vaan varsinkin luokkayhteiskunnassa se on koko ajan ideologisen taistelun kohteena, mikä taas K & U:n mielestä on vähemmän tärkeää.

Haluaisin kysyä K & U:lta edustavako Gramsci ja Leontjev kenties ekonomismia ja luokkareduktionismia, kun he molemmat toteavat ideologioiden yhteiskunnallis-taloudellisen alkuperän ja katsovat ideologioilla olevan luokkasällön?

Tässä vaiheessa lienee jo varsin selvää, että Gramscin ideologia-konseptio on erilainen kuin PIT:n. Asian havainnollistamiseksi entisestään on ehkä syytä katsoa millainen yhteys on Leninillä ja Gramscilla. Lenin esittää tunnetusti ideologianäkemyksensä perusteet **Mitä on tehtävä** -teoksessa. Tässä teoksessaan Lenin vastustaa ekonomismia ja vaistonvaraisuutta ja vaatii Venäjän sosialideokraattisen puolueen ideologisen työn työn voimistamista työläisjoukkojen organisoimiseksi kapitalismin vastaiseen taisteluun. Pari lainausta lienee tässä

paikallaan: "Kun kerran ei voi olla puhuttakaan omintakeisesta, itse työläisjoukkojen liikkeensä kulussa kehittämästä ideologiasta, niin kysymys on **vain näin**: joko porvarillinen tahi sosialistinen ideologia. Keskitietä ei ole (sillä ihmiskunta ei ole kehittänyt mitään 'kolmatta' ideologiaa, eikä luokkavastakohtien repimässä yhteiskunnassa yleensä voi koskaan ollakaan mitään ei-luokkattai luokkien yläpuolella olevaa ideologiaa." (Lenin 1976b, 46.) "Ilman vallankumouksellista teoriaa ei voi olla vallankumouksellista liikkettäköän." (Sama,31.)

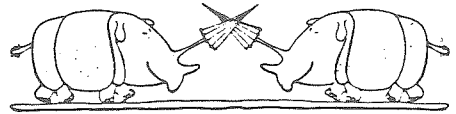
Väitän, että Gramscin ideologiakonseptio on hyvin samanlainen kuin Leninin (jätän tässä hegemonian ja ideologian suhteen käsittelemättä lähemmin). Osittain tämä näkyy jo edellä olevista viittauksista Gramsciin. On kuitenkin huomattava, että Gramsci ei suinkaan sattumalta päätenyt leniniläistyypiseen ideologiakäsitykseen - valitettavasti tämä asia vain ei käy ilmi tähän mennessä ilmestyneistä melko suppeista Gramsci-suomennoksista. Gramsci käyttää ideologia-sanaa leniniläisessä mielessä hyvin harkitusti. Tämä käy ilmi **Vankilaviikkojen** kohdasta, jossa on erityinen ideologiaa käsittelevä luku. Gramsci tunsi hyvin ideologiakäsit-

teen historian alkaen aina Destutt de Tracytä. Samoin Marxin ja Engelsin eräissä yhteyksissä sanalle antama kielteinen merkitys oli Gramscille tuttu. Ideologisten mahtien ja väärän tietoisuuden käsitteistä taas PIT tunnetusti rakentaa oman teoriansa. Gramsci lähtee tietoisesti kuitenkin eri tielle. Hänen mielestään ideologiat ovat historiallisesti väistämättömiä: ne organisoivat ihmisjoukkojen toimintaa, luovat maaperän, jossa ihmiset liikkuvat ja edellyttävät tietoisuutta esim. luokka-asemasta. (Gramsci 1978, 375-7.) Ideologioilla voi siis olla myös myönteinen funktio - ne eivät kaikki ole ylhäältä tapahtuvaa yhteiskunnallistumista, kuten Haug väittää (Uusitupa & Koivisto, ema., 73). (Jätän tässä käsittelemättä marxismia ja ideologian suhteen, joka on oma erityinen ongelmansa).

Mihin muuten perustuu K & U:n väite Leninin ideologiatulkinnan ekonomistisuudesta? Mainitsin jo, että Lenin esittää ideologiakäsityksensä **Mitä on tehtävä** -kirjassa. Mutta tuo teoshan on ennen kaikkea voimakas hyökkäys Venäjän sosialidemokraattien keskuudessa ilmennyttä ekonomismia vastaan. **Mitä on tehtävä** -teoksen ehkä keskeisin punainen lanka on ekonomismin vastustaminen ja sen synnyn selittäminen erityisenä ideologian muotona. Edellä pyrin osoittamaan Gramscin ja Leninin ideologia-konseptioiden samankaltaisuuden. Tuskin Gramscia voidaan syyttää ekonomismista? Ei liene sattuma, että myös Gramsci (1982) puhuu ideologiasta juuri ekonomismin vastustamisen yhteydessä.

Gramscin ja PIT:n suhteesta pari sanaa. Voi olla - kuten K & U kirjoittavat - että PIT on nykyään kiinnostunut Gramscin hegemoniateoriasta. Kovasti on kuitenkin tehtävä töitä mikäli Haugin ja Gramscin ideologiakäsitykset voidaan sovittaa yhteen. Olen jo pyrkinyt osoittamaan niiden erilaisuuden. Ovatkohan K & U muuten huomanneet, että PIT itsekin myöntää Gramscin ongelmallisuuden PIT:n kannalta? Esimerkiksi Elfferding ja Volker (1979, erit. 80-81) myöntävät avoimesti Gramscin suhtautuvan eri tavoin ideologioiden luonteeseen ylhäältäpäin tapahtuvana yhteiskunnallistumisena (Vergesellschaftung).

K & U ilmeisesti pitävät Leniniä luokkareduktionistina, koska hän arvioi

keskustelua

ideologioita luokkakantaisesti. Jos ideologioita ei saa luokkayhteiskunnassa arvioida luokkakantaisesti, niin miten sitten? Odotan K & U:n vastausta.

K & U ovat mielestään olleet nokkelia ja keksineet ideologian, jota ei voi ilmeisesti edes imperialismin aikakaudella arvioida luokkakannalta: nationalismin. Pahaksi onnekseen he ovat keksineet ideologian, jota on vielä aika helppo arvioida juuri tältä kannalta. Nationalismi "...on porvarillisessa yhteiskunnassa historiallisesti väistämätön, ja ottaen huomioon tuon yhteiskunnan marxilainen tunnustaa täydellisesti kansalliset liikkeet historiallisesti lainmukaisiksi. Mutta ettei tämä tunnustaminen muodostuisi nationalismin puolusteluksi, se on rajoitettava jyrkästi koskemaan vain sitä, mikä näissä liikkeissä on edistysellistä, jotta tuo tunnustaminen ei johtaisi proletariaatin tietoisuuden pimitämiseen porvarillisella ideologialla." (Lenin 1976a, 65.)

Tältä kannalta katsottuna kuubalainen nationalismi on tietenkin edistysellistä - vai eivätkö kuubalaiset olleet oikealla asialla taistelllessaan Grenadassa amerikkalaisia miehittäjiä vastaan tai Angolassa Etelä-Afrikan palkkasoturiarmeijaa vastaan? Olisikohan koko Kuuban valtio säilynyt hengissä Castron kaudella ilman voimakasta imperialisminvastaista nationalismia? Argentiina ja Falkland ovat hieman monimutkaisempi juttu, mutta ei kai ollut sattuma, että Malvinas-seikkailun jälkeen Argentiinan suhteet Kuubaan ja Neuvostoliittoon paranivat, jopa niin, että Argentiina myi Neuvostoliitolle huomattavia määriä viljaa Reaganin vastalauseista huolimatta. Englantilainen nationalismi Falkland-jupakan yhteydessä sen sijaan oli varsin taantumuksellista - sitä hyväksikäyttäen Thatcher varmisti voiton seuraavissa vaaleissa ja välillisesti myös euro-ohjusten tulon Englantiin.

Jorma Mäntylä

Kirjallisuus

- GRAMSCI, Antonio. Selections from Prison Notebooks. London, Lawrence & Wishart, 1978.
- GRAMSCI, Antonio. Vankilavihkot, valikoima 2. Oulu, Kansankulttuuri, 1982.
- ELFFERDING, Wieland & VOLKER, Eckhard. Società civile, Hegemonie und Intellektuelle bei Gramsci. Teoksessa PROJEKT IDEOLOGIE-THEORIEN. Theorien über Ideologie. Argument Sonderband 40. West-Berlin, Argument Verlag, 1979.
- LENIN, V.I. Arvostelevia huomautuksia kansallisuuskysymyksestä. Valitut teokset kymmenessä osassa, osa 5. Moskova, Edistys, 1976. (1976a)
- LENIN, V.I. Mitä on tehtävä? Liikkeemme päivänpolttavia kysymyksiä. Valitut teokset kymmenessä osassa, osa 2. Moskova, Edistys 1976. (1976b)
- LEONTJEV, A.N. Toiminta, tietoisuus, persoonallisuus. Kuopio, Kansankulttuuri, 1977.
- MARX, Karl. Kansantaloustieteen arvostelua. Valitut teokset kolmessa osassa, osa I. Moskova, Edistys, 1973.
- UUSITUPA, Timo & KOIVISTO, Juha. Ideologiateorian sokkeloissa. Tiedotustutkimus 6(3), 1983, 72-76.

Uussubjektivismi, realismi ja materialismi

Käymääni (Malmberg 1983a) keskusteluun Pertti Hemänuksen (1982) kanssa on liittynyt myös Ilkka Tervonen (1983). Tämä on sitäkin tervetulleempaa, koska Hemänus itse ei ole ainakaan toistaiseksi vastannut hänelle esittämäni puheenvuoroon. Hemänuksen filosofisena työoverina (vrt. Hemänus & Tervonen 1980) Tervonen kohdistaa varsinkin kärkevää kritiikkiä esittämäni tulkintaan realismin luonteesta tieto-opillisena ohjelmana ja sen suhteesta materialismiin ja idea-

lismiin. Koska Tervonen kuitenkin irrottaa vastineensa puheenvuoroni erityisestä kontekstista, joka on Hemänuksen käsitys suomalaisessa nyky(yhteiskunta)tieteessä vallitsevasta uussubjektivismista, hän haukkuu myös väärää puuta. Käsittelenkin tässä vastauksessani ensin koko keskustelun lähtökohtaa ja vasta toiseksi Tervosen argumentteja nivoen nämä kysymykset lopuksi yhteen.

(1) Hemänuksen päämääränä tämän keskustelun avauspuheenvuorossa oli "uussubjektivismin kritiikki, sen uussubjektivismi joka juuri nyt tuntuu rehoittavan suomalaisessa tiedotustutkimuksessa niin kuin eräissä muissakin yhteiskuntatieteissä" (Hemänus 1982, 123). Artikkelissaan hän käsitteli yksityiskohtaisesti kolmea uussubjektivistiksi nimeämänsä tutkijaa (Veikko Pietilää, Tarmo Malmbergia ja Pasi Falkia), kun taasen viittaamalla Juha Mannisen (1982) toisella foorumilla käyttämään puheenvuoroon hän epäsuorasti liitti tähän joukkoon myös - ainakin - Raimo Tuomelan. Nimittäin hyväksymällä Mannisen tulkinnan sekä Veikko Pietilän että Raimo Tuomelan tieteenteoriasta hän myös allekirjoitti sen Mannisen ajatuksen, että sekä Pietilä että Tuomela ovat eräissä tärkeissä kohdin tehneet myönnytyksiä idealismille. Mannisen (1982, 235) mukaan tällainen perustava kohta materialismin kannalta on siinä, "ettei reaaliobjektien ja tieteellisen toiminnan objektien välille pystytetä Kantin tavoin ylitsepääsemättöä Kiinan muuria".

Tämä kriittinen kohta koski siis konstituution (Pietilä), käsitejärjestelmän (Tuomela), kulttuurin (Malmberg) tai merkkien ja koodien (Falk) asemaa joko maailman rakenteessa tai sen tiedostuksessa (tai sekä että). Kaikki tällaiset Kantin transsendentaalifilosofiaan - joko tietoisesti tai tiedottomasti - tukeutuvat näkemykset edustivat Hemänukselle uussubjektivismia, joskin voidaan kysyä missä suhteessa ne ovat uusia, koska ne ovat leimallisia filosofialle ja erityistieteille viimeisten 200 vuoden sisällä. Joka tapauksessa Hemänus väitti että ei-subjektivistinen, so. objektiivinen, materialistinen ja realistinen tiedekäsitys on mainitun uussubjektivismin negatio.

Tämän varsinkin hurjan demarkaatioajatuksen sisältävän tulkinnan halusin omas-